

החרטומים

מים ראשונים: החרטומים מופיעים לראשונה בפרשת מקץ בחלום פרעה, שם מתמודד מולם יוסף. בשנייה, בפרשתנו, שם מתמודדים מולם משה ואהרן. פעם שלישית ואחרונה בתנ"ך, מופיעים החרטומים במלכות בבל, בימי נבוכדנצר, והפעם עומד מולם דניאל.

... ויִיקַץ פְּרָעָה וְהִנֵּה חֲלוֹם: וַיְהִי בַבֶּקֶר וַתִּפְעֹם רוּחוֹ וַיִּשְׁלַח וַיִּקְרָא אֶת־כָּל־חַרְטוּמֵי מִצְרַיִם וְאֶת־כָּל־חֲכַמֶיהָ וַיִּסְפֹּר פְּרָעָה לָהֶם אֶת־חֲלֹמוֹ וַאֲיֵךְ־פִּוְתֵר אוֹתָם לְפְרָעָה: (בראשית פרק מא.)¹

וַיִּקְרָא גַם פְּרָעָה לַחֲכָמִים וּלְמַכְשָׁפִים וַיַּעֲשׂוּ גַם הֵם חַרְטוּמֵי מִצְרַיִם בְּלִטְיָהֶם כֵּן: (שמות ז יא.)²

וַיַּעֲשׂוּ כֵן הַחַרְטוּמִּים בְּלִטְיָהֶם לְהוֹצִיא אֶת הַכְּנִיּוֹם וְלֹא יָכֻלוּ וַתְּהִי הַכְּנִיּוֹם בְּאֲדָם וּבַבְּהֵמָה: וַיֹּאמְרוּ הַחַרְטוּמִּים אֶל פְּרָעָה אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים הוּא וְכו': (שמות ח יד-טו.)³

וּבִשְׁנַת שְׁתַּיִם לְמַלְכוּת נְבֻכַדְנֶצַּר חֲלֹם נְבֻכַדְנֶצַּר חֲלֹמוֹת וַתִּתְפַּעֵם רוּחוֹ וַיִּשְׁנֶתוּ נְהִיָתָה עָלָיו: וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְקָרָא לַחַרְטוּמִּים וְלְאֲשָׁפִים וּלְמַכְשָׁפִים וּלְפֹשְׁדִים לְהַגִּיד לְמֶלֶךְ חֲלֹמָתוֹ וַיָּבֵאוּ וַיַּעֲמְדוּ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ: (דניאל ב א-ב.)⁴

אִתִּי גַבֵּר בְּמַלְכוּתְךָ דִּי רוּחַ אֱלֹהִין קָדִישִׁין בְּהַ וּבִיּוֹמֵי אַבְרָם נְהִירוֹ וְשִׁכְלָתְנוּ וְחֻכְמָה כְּחֻכְמַת אֱלֹהִין הַשְּׁתַּכַּחַת בְּהַ וּמִלְכָּא נְבֻכַדְנֶצַּר אַבְרָם רַב חַרְטוּמִּין אֲשָׁפִין פְּשָׁדָאִין גְּזָרִין הַקִּימָה אַבְרָם מִלְכָּא: (דניאל ה יא.)⁵

בראשית רבה פט ו פרשת מקץ – יתיגעו החרטומים יבוא יוסף באחרונה

"ווישלח ויקרא את כל חרטומי מצרים" ...⁶ להודיעך שכל אומה ואומה שהיא עומדת בעולם מעמדת לה ה' חכמים שישמשו אותה. ולא עוד אלא נתן בה הקב"ה שלושה דברים: חכמה ובינה וגבורה ... וכשהקב"ה דן את העולם הוא נוטלה ממנה ... וכל כך למה? כדי שיבוא יוסף באחרונה ויטול גדולה, אמר הקב"ה: אם יבוא יוסף תחילה ויפתור את החלום, אין זה שבו. יכולין החרטומים שיאמרו לו: אילו שאלת אותנו, כבר פתרנו אותנו

¹ זו פגישתנו הראשונה עם חרטומי מצרים וחכמיה. בהמשך ספר בראשית אין אנו שומעים מהם עוד, בפרט לא כאשר פרעה מחליט למנות את יוסף למשנה מלך מצרים. ראה הפסוקים: "וַיִּיטֵב הַדָּבָר בְּעֵינֵי פְרָעָה וּבְעֵינֵי כָל עֲבָדָיו: וַיֹּאמֶר פְּרָעָה אֶל עֲבָדָיו הֲנִמְצָא כְּזֶה אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ". ראה דברי פרעה ליוסף על החרטומים שלא הצליחו לפתור את חלומו: "וַיֹּאמֶר אֶל הַחַרְטוּמִּים וְאִין מְגִיד לִי". האם ירד חינום של החרטומים אחרי הופעתו של יוסף? האם חיכו להזדמנות לנקום בו אחרי שפגע במעמדם?

² אנחנו שבים ופוגשים את חרטומי מצרים בספר שמות פרשת וארא, כאשר משה ניצב בשנית אל מול פרעה (לא בהתייצבות הראשונה בפרשת שמות). משה עושה לעיני פרעה ועבדיו את נס המטה שנהפך לנחש, והכתוב מעיד שגם החרטומים, שנקראים כאן גם מכשפים, מצליחים לעשות כן. כך גם באות הדם, ככתוב בשמות ז כב: "וַיַּעֲשׂוּ כֵן חַרְטוּמֵי מִצְרַיִם בְּלִטְיָהֶם וַיִּחַזְקוּ לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה': וְכך גַּם בְּמַכַּת הַצַּפְרָדַע, ככתוב שם ח ג: "וַיַּעֲשׂוּ כֵן הַחַרְטוּמִּים בְּלִטְיָהֶם וַיַּעֲלֻ אֶת הַצַּפְרָדַעִים עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם". מה זה אומר על כוחם של החרטומים? שיכולים להפוך מטה לנחש אבל לא נחש למטה? שהם יכולים להעלות צפרדעים מהיארור אבל לא לשלחם חזרה? שהם יכולים לעשות כישוף אבל לא לבטלו? שלא ידעו לבטל כישוף לא הכירו את ה-antidote?

³ הנה הגיעה המכה אותה נלאו חכמי מצרים וחרטומיה לעשות. ראה גם בהמשך, במכת השחין, שמות ט יא: "וְלֹא יָכֻלוּ הַחַרְטוּמִּים לַעֲמֹד לִפְנֵי מִשֶׁה מִפְּנֵי הַשְּׁחִין כִּי הָיָה הַשְּׁחִין בְּחַרְטוּמָם וּבְכָל מִצְרַיִם". גם החרטומים עצמם לקו! האם נוכל לומר שהודאתם: "אצבע אלוהים היא", היא חזרה לימי יוסף כאשר פרעה מכריז על יוסף: "איש אשר רוח אלוהים בו"? האם ידעו החרטומים וחכמי מצרים (ופרעה ועבדיו) שיש משהו חזק וגבוה ואמיתי מעל למעשי הכשפים והקסמים שלהם? האם בימי יוסף ירדה קרנם של החרטומים ורק בימי המלך החדש "אשר לא ידע את יוסף" חזרו למעמדם וכעת גם החרטומים שבימי משה, כאותם חרטומים שהיו בימי יוסף, מכירים בכח גדול מהם? האם פרעה לא ידע את יוסף אבל הם זכרו?

⁴ לאחר מכות מצרים אין עוד "חרטומים" בכל ספרי התנ"ך, עד ששוב אנו פוגשים אותם בספר דניאל (כבר בסוף פרק א) כחרטומי בבל ושם בלבד. בקטע שהבאנו ובהמשך הפרק שם, יש מקבילה ברורה לפרשת מקץ, לחלום פרעה ופתרונו ע"י יוסף; כאן, חלום נבוכדנצר (חלום הצלם ואח"כ גם לום האילן) שחרטומי בבל נלאים מלפענח ודניאל מצליח. דניאל כיוסף מדגיש שם שהפתרון לחלום בא מהאלוהים. ראה דברינו [יוסף ודניאל](#) בפרשת מקץ.

⁵ תרגום, עפ"י דעת מקרא: "יש איש במלכותך, אשר רוח אלהים קדושים בו, ובימי אביך נמצאה בו נהרה ושכל וחכמה כחכמת אלהים, והמלך נבוכדנצר אביך, לשר חרטומים אשפים כשדים גוזרים, הקימו אביך המלך". פעם נוספת ואחרונה בספר דניאל (ובתנ"ך כולו), אנחנו פוגשים את החרטומים, כאשר בלשאצר מלך בבל, בנו של נבוכדנצר, נחרד ומשתומם לנוכח היד המסתורית שכתבה על קיר הארמון באמצע המשתה: "מְנָא מְנָא תְּקַל וּפְרָסִין"; ואין מי בכל שריו ויועציו שמפענח כתב זה. אשתו של בלשאצר מזכירה לו את דניאל. ושם אנו למדים שדניאל היה שר החרטומים.

⁶ בקטע שהשמטנו מתאר המדרש איך נכשלו החרטומים בפתרון חלום פרעה "פותרים היו אותו, אלא שלא היה קולם נכנס באזניו", בעוד יוסף ידע לכוון לפתרון הנכון. וכל זה ע"ס הפסוק במשלי יד ו: "בְּקֶשֶׁת לֶץ חֲכָמָה וְאִין וְדַעַת לְגִבּוֹן וְנָקֵל". וכבר דנו בכך בדברינו [תשמע חלום לפתור אותך](#) בפרשת מקץ. כאן, נמשיך ממקום שפסקנו שם.

לך. אלא המתין להם עד שנתייגעו והוציאו את רוחו,⁷ ואחר כך בא יוסף והחזירה. עליו אמר שלמה (משלי כט) "כל רוחו יוציא כסיל" - אלו חכמי פרעה, "וחכם באחור ישבחנה" - זה יוסף, שנאמר: "אין נבון וחכם כמוך".⁸

שמות רבה א כו פרשת שמות – החרטומים מזהים את משה

"ויגדל הילד ... ותביאהו לבת פרעה" - היתה בת פרעה מנשקת ומחבקת ומחבבת אותו כאילו הוא בנה, ולא היתה מוציאתו מפלטרין של מלך. ולפי שהיה יפה, הכל מתאווים לראותו. מי שהיה רואהו לא היה מעביר עצמו מעליו. והיה פרעה מנשקו ומחבקו והוא נוטל כתרו של פרעה ומשימו על ראשו, כמו שעתיד לעשות לו כשיהיה גדול. ... והיו שם יושבין חרטומי מצרים ואמרו: מתייראין אנו מזה שנוטל כתרך ונותנו על ראשו, שלא יהיה זה אותו שאנו אומרים שעתיד ליטול מלכות ממך. מהם אומרים להורגו, מהם אומרים לשורפו. והיה יתרו יושב ביניהן ואומר להם: הנער הזה אין בו דעת. אלא בחנו אותו, והביאו לפניו בקערה אחת זהב וגחלת. אם יושיט ידו לזהב - יש בו דעת והרגו אותו, ואם יושיט ידו לגחלת - אין בו דעת ואין עליו משפט מות.⁹

שמות רבה א לד פרשת שמות – עצת החרטומים לפרעה לרחוץ בדם ילדים

"ויהי בימים הרבים ההם" [שמות ב כג-כד], ימים של צער היו לפיכך קורא אותן רבים. ... "וימת מלך מצרים" - שנצטרע, והמצורע חשוב כמת, שנאמר: "אל נא תהי כמות" (במדבר יב יב),¹⁰ ואומר: "בשנת מות המלך עוזיהו" (ישעיה ו).¹¹ "ויאנחו בני ישראל", למה נתאנחו? לפי שאמרו חרטומי מצרים: אין לך רפואה אם לא נשחוט מקטני ישראל, מאה וחמישים בערב ומאה וחמישים בבקר ורחץ בדמיהם שתי פעמים ביום. כיון ששמעו ישראל גזירה קשה, התחילו מתאנחים וקוננים, ואין ויזעקו אלא לשון קינה כדכתיב: "זעק והילל בן אדם" (יחזקאל כא). "ותעל שועתם אל האלהים", אינו אומר צעקתם אלא שועתם, כמה דתימא: "ונפש חללים תשוע" (איוב כד). "וישמע אלהים את נאקתם" - נאקת החללים.¹²

בראשית רבתי פרשת ויחי [המתחיל בעמוד 225] – הטמנת ארון יוסף בנילוס

... אמרו חכמי פרעה: מצרים אינה שותה אלא מימי נילוס, קברו אותו בנילוס, נתברך בזכותו.¹³ מיד עשו לו ארון של מתכת ושקעוהו בנילוס, כדי שלא יבא עליהם רעב. ורבנין אמרין: בשעה ששמעו מצרים שכך השביע יוסף לאחיו שלא יוכלו לעלות ממצרים אלא עד שיעלוהו עמהם, אמרו החרטומים אל פרעה: רצונך שלא תעלה אומה זו מכאן לעולם? מיד עשו לו ארון של עופרת של ה' מאות ככרים והשליכוהו בתוך נילוס. כשראו ישראל כן, אמרו: ווי אין אנו נגאלין לעולם.¹⁴

⁷ של פרעה.

⁸ מדרש זה מספר בראשית מכתב לנו אולי את המוטיב הראשי לגבי החרטומים בהמשך, בספר שמות ודניאל. חכמים שעומדים סביב מלך ומעניקים לו "חכמה ובינה וגבורה", הם סמל לעוצמה ומלכות. כל ממלכה שמתעצמת בעולם, אין זאת, אלא משום שהקב"ה כך רצה ונתן לה ממשלה עם חכמה בינה וגבורה, היינו היועצים בכלל זה. אחרת, לא הייתה מגיעה למה שהגיעה. זה אגב מוטיב שחשוב לזכור אותו - היחס של המדרש, וכבר בעצם של הנביאים, לעוצמת המעצמות האזוריות (עולמיות דאז).

⁹ וההמשך שם שמשה הנער הפיקח הושיט ידו לזהב, אלא שבא המלאך גבריאל "ודחה את ידו ותפש את הגחלת והכניס ידו עם הגחלת לתוך פיו ונכוהו לשונו, וממנו נעשה כבד פה וכבד לשון". הרי לנו שהחרטומים צפו מראש מי זה הנער היפה הזה שבת פרעה אספה אי שם ביאור ופרעה משתעשע איתו, מנשקו ומחבקו. פרעה לא רואה את מה שהם רואים - שזה הנער עתיד ליטול את כתרו ולשית עליו את המכה של מות בנו בכורו (זה שאולי שיחק עם משה בנערותו, ראה הסרט נסיך מצרים).

¹⁰ בקשתו של אהרון על מרים אחותו שלקתה בצרעת כאשר דברה על האשה הכושית של משה (במדבר פרק יב). ועפ"י המדרשים גם אהרון לקה. ראה דברינו [צרעת כי תהיה באדם](#) בפרשת מצורע.

¹¹ ראה דברי הימים ב כו יט: "ויזעף עזיהו ובידו מקטרת להקטיר וביזעפו עם הפהנים והצרעת זרחה במצחו לפני הפהנים בבית ה' מעל למזבח הקטרת". ובמדרשים הרבה על צרעתו של עוזיה. ראה שוב דברינו [צרעת כי תהיה באדם](#) בפרשת מצורע.

¹² בדברינו [הבה נתחכמה לו](#) בפרשת שמות, הבאנו מספר שיטות ובהם שקריאותו של פרעה לעבדיו: "הבה", הייתה ללא התייעצות עמם, אלא פרי החלטתו שלו. כאן באים החרטומים, שאולי לא התייעצו איתם לגבי השעבוד, ומייעצים לפרעה שהצטרע, להתרפא בדם ילדים יהודים. ראה המדרש הגדול שמות ב כג (עמ' לז-לח, הוצאת מוסד הרב קוק) שהיועץ הראשי בעניין זה היה בלעם. וכבר הרחיב בנושא צרעת פרעה ודם הילדים העברים (והמקבילה הנגדית בעלילות הדם של הנוצרים), ישראל יובל בספרו [שני גויים בבטן](#). ראה שם הפרק על החרוסת (עמוד 258) ובפרט מנהג אשכנז (מהר"ל, אור זרוע) להוסיף יין אדום המסמל את הדם, לחרוסת המסמלת את הטיט.

¹³ מדובר בארונו של יוסף, שבהתחלה קברו אותו בשדה והיו המצרים גונבים אותו משדה לשדה כדי שיתברכו השדות. ראה שם.

¹⁴ ענין זה שעשו המצרים ליוסף ארון של ברזל ושקעו אותו בנילוס כדי שיתברכו מימיו וכדי שלא יוכלו להוציאו, ומשה בא להוציאו ערב יציאת בני ישראל ממצרים (בעוד שכל העם עוסק בביזת מצרים), ומי היא שגלתה למשה היכן נמצא הארון - נמצא גם בגמרא סוטה יג ע"א ובמכילתא דרבי ישמעאל בשלה - מסכתא דויהי פתיחתא - לכל המעוניינים להעמיק בנושא. אבל אנחנו בקשר של החרטומים לעניין. בהקשר זה, ראה גם דברים רבה יא ז: "ולמה זכה משה שהקב"ה נתעסק עמו ... ומשה היה מסבב את העיר ויגע שלשה ימים ושלשה לילות למצוא ארונו של יוסף ... פגעה בו סגולה וראתה משה שהוא עיף מן היגיעה, אמרה לו ... בוא עמי ואראך היכן הוא ... אמרה לו: במקום הזה עשו ארון של ת"ק ככרים ונתנוהו בתוכו וחתמוהו והשליכוהו בתוך הנחל. שהחרטומים

שמות רבה ט יא פרשת וארא – מעשה שדים ומעשה כשפים של מלאכי חבלה

"ויעשו כן חרטומי מצרים בלטיהם" (שמות ז כד)¹⁵ - מלמד שהיו סבורים שהיו מעשה כשפים.¹⁶ "בלטיהם", א"ר איבו בר נגרי א"ר חייא בר אבא: "בלטיהם" - אלו מעשה שדים. "בלהטיהם" - אלו מעשה כשפים.¹⁷ וכן הוא אומר: "את להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים" (בראשית ג כד), לפי שמעשה כשפים ע"י מלאכי חבלה נעשים.¹⁸

שמות רבה ט ו פרשת וארא – תבן לעפריים, כשפים למצרים

"ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים ויעשו גם הם חרטומי מצרים בלהטיהם כן" (שמות ז יא). באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרקר אחריהם כתרנגולת ואומר להם: כך אותותיו של אלהיכם? בנוהג שבעולם בני אדם מוליכין פרקמטיא למקום שצריכין להם. כלום מביאין מורייס לאספמיא? דגים לעכו? אין אתם יודעין שכל הכשפים ברשותי הן?¹⁹ מיד שלח והביא תינוקות מן אסכולי שלהם ועשו אף הם כך. ולא עוד, אלא קרא לאשתו ועשתה כך, שנאמר: "ויקרא גם פרעה" מהו "גם"? שאף לאשתו קרא ועשתה כן. "ויעשו גם הם חרטומי מצרים בלהטיהם כן", מהו "גם"? אפילו התינוקות של ד' וה' שנים קרא ועשו כן.²⁰

בראשית רבה פו ה פרשת וישב – אצל יוסף בבית פוטיפר

"וירא אדוניו כי ה' אתו" (בראשית לט ג) – ר' הונא בשם ר' אחא: מלחש ונכנס מלחש ויוצא. היה אומר לו (פוטיפר ליוסף): מזוג רותחים! והיו רותחים. מזוג פושרים! והיו פושרים. אמר: מה יוסף, תבן לעפריים אתה מכניס? קדרים בכפר חנינא? גיזות בדמשק? חרשים (כשפים) במצרים! במקום של מכשפי כשפים? עד היכן? א"ר חייא: עד שראה שכינה עומדת על גביו, הדא הוא דכתיב: "וירא אדוניו כי ה' אתו".²¹

והאשפים אמרו לפרעה: רצונך שלא תצא אומה זו מכאן לעולם, עשה שלא ימצאו עצמות של יוסף וכו'. "כדאי לראות מדרש / סיפור זה במקור במלואו. חרטומי מצרים מייצגים לפרעה איך לשעבד את העם ולדכאו, איך יתרפא מצרעתו ע"י דם של ילדי ישראל, ובה בעת גם איך למנוע את יציאתם ממצרים באמצעות האלהת יוסף. אלה שני צדדים של אותה מטבע-חרטומים. הערצה לעבריים מחד גיסא, ושעבודם מאידך גיסא.

במכת הדם.¹⁵

חרטומי מצרים הבינו (סברו) שמה שמשה ואהרן עשו היה בדרך של כישוף, ואת זה הרי גם הם יודעים לעשות. משה ואהרן מתחילים מנקודת מוצא נמוכה מזו של יוסף שבבת אחת קפץ למדרגה גבוהה מעל לכשפים ולניחושם של החרטומים.¹⁶

"בְּלִטְיָהֶם" כתוב בשמות ז יא על הפיכת המטה לנחש ולתנין שגם חרטומי מצרים עשו, בפסוק: "וַיִּקְרָא גַם פְּרִיעָה לַחֲכָמִים וְלַמְכַשְׁפִּים וַיַּעֲשׂוּ גַם הֵם חֲרָטְמֵי מִצְרַיִם בְּלִטְיָהֶם כֵּן". "בְּלִטְיָהֶם" כתוב שלוש פעמים: בשמות ז כב, במכת הדם כאמור בפתח דרשה זו, במכת הצפרדעים, שמות ח ג: "וַיַּעֲשׂוּ כֵן הַחֲרָטְמִים בְּלִטְיָהֶם וַיַּעֲלֶוּ אֶת הַצִּפְרָדְעִים עַל אֶרֶץ מִצְרָיִם" ובמכת הכינים, שמות ח יד: "וַיַּעֲשׂוּ כֵן הַחֲרָטְמִים בְּלִטְיָהֶם לְהוֹצִיא אֶת הַכְּנִים וְלֹא יָלְלוּ וְתָהִי הַפְּגָם בְּאֶדְם וּבְבִהֶמָה". ועל האבחנה בין מעשה שדים למעשה כשפים, ראה דברי אב"י בגמרא סנהדרין סז ע"ב שמעשה שדים הוא בכלי ומעשה כשפים אינו זקוק לכלי כישוף.

ראה קטעי מדרשים - גניזה (מאן) יח. פירוש אגדתי על ההפטרע ועל המזמור לשבת וארא עמוד קלט: "ואם תאמר הרי חרטומי מצרים עשו כמשה, שכתוב בהם בתנין ובדם ובצפרדעים: ויעשו כן החרטומים (שמות ח, ג)! יש להשיב ולומר שלא כתבה תורה על החרטומים: ויעשו כן להשוות מעשיהם למעשה משה, אלא להפריש מעשיהם ממעשיו. שאילו כתוב בהם: "ויעשו כן" בלבד, היה אפשר לומר כן. ומתוך שכתבה בלהטיהם, בלטיהם, דבר מכוסה ומסותר ... למדנו שעשה משה נפלאות גלויות דוגמת מעשיו שלהקב"ה ... ועשו הם דברי עימעום, כשהן נגלים נראה כלונם". "להטיהם" או "לטיהם" הוא דבר מעומעם ומוסתר ולא גלוי וברור כמעשיו של משה. אבל עיקר דבריו של מדרש שמות רבה הנ"ל הוא שהוא לוקח אותנו אחורה, הרבה לפני פרשת מקץ בה פתחנו, אל תחילת ספר בראשית, אל תחילת התורה ומעשה הבריאה, אל אדם וחווה שגורשו מגן עדן. ומי שומר עליו שלא יחזרו לשם? מלאכי חבלה, שעושים כשפים בלהט חרבותיהם או מילותיהם. החרטומים הם התגלמות אותם מלאכי חבלה מחוץ לגן העדן, בחיי היום-יום. אותם צריך לשבור משה, לא בפעם אחת ו'מלמעלה' כיוסף, אלא צעד אחרי צעד 'מלמטה', על מנת להפיל את חומות מצרים ולהוציא את בני ישראל משם. לא לגן עדן, אלא לארץ המובטחת.

ובנוסח מדרש תנחומא המודפס פרשת וארא סימן ג: "אמר פרעה: כך כוחו של אלהיכם? מכאן יוצאים כשפים לכל העולם".¹⁹

ובסימן ז הסמוך: "וישליכו איש מטהו ויהיו לתנינים, אמרו יוֹחֵי וּמִמָּרָא למשה: תבן אתה מכניס לעפריים? אמרו לו: למקום ירק, ירק טול". הרי לנו גם שמותם של החרטומים. ולהלן במעשה העגל: "ושמותם יונר"ס ויומברר"ס". אבל לעצם הנושא, ראה תנחומא (בובר) פרשת וארא סימן יב: "כיון שהלכו אצל פרעה, אמר: תנו לכם מופת, מיד: וישלך אהרן את מטהו (שמות ז י). באותה שעה שחק פרעה עליהם, אמר להם: משה ואהרן מה אתם סבורים שבאתם לשחק עלי? אלא איני מתיירא מן הדברים האלו, כל מצרים מלאה כשפים. יש מוליכין תבן לעפריים, כתם לרקם? ויקרא גם פרעה ... שקרא לאשתו ואמר לה: ראי היאך באו היהודים לשחק בי". ובמדרש משלי (בובר) פרשה כז סימן ז: "ברזל בברזל יחד. זה משה ופרעה הרשע, שהיו מתנקשים זה עם זה בדברים. דבר אחר: זה מקלו של אהרן וחרטומי מצרים שהיו מתנקשין זה עם זה בכשפים". ודבר זה אומר דרשני והבינני. מה רוצה המדרש לומר כאן? למה שם הדרשן דברים אלה בפי פרעה, שהם לכאורה דברי ביקורת על עצם מעשה המופתים שהצטווה משה לעשות לפני פרעה? למה להכניס מראש ללוע המצרית ולאפשר לפרעה לשחוק על משה ואהרן ולקרקר אחריהם כתרנגולת? מה המסר כאן? כבר הארכנו לדון בנושא עצם הצורך במופתים לפני פרעה בדברינו [תנו לכם מופת](#) וכמו כן בדברינו [למי האותות האלה](#) בפרשה זו. והדברים צריכים עדיין עיון גדול.

²¹ בסוף ההערה הקודמת, שלחנו את שואבי המים לדברינו בדפים אחרים, אבל פטור בלא כלום אי אפשר. מדרש זה מקדים את טענת המצרים לעבריים: מה אתם מביאים לנו כשפים למצרים, כבר ליוסף. בכך הוא מעצים את התמיהה והשאלה שהזכרנו, אבל אולי גם פותר אותה. הדברים חוזרים להבדל שכבר הערנו עליו לעיל, בין יוסף ומשה. שניהם פועלים 'מלמטה למעלה', אלא שבעוד שאצל יוסף באים הדברים בקפיצה נחשונית בעת עומדו לפני פרעה אשר אומר: "הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו" (ובדומה

שמות רבה י ז פרשת וארא – החרטומים במכת כינים, שד לא יכול לברוא

"ויואמר ה' אל משה אמור אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ" (שמות ח יב-יג) ... "ויעשו כן החרטומים להוציא את הכנים ולא יכולו" - אמר ר' אלעזר: מכאן אתה למד שאין השד יכול לבראות פחות מכשעורה.²² ורבתינו אומרים: אפילו כגמל אינו יכול לברוא,²³ אלא זה מתכנס לו וזה אינו מתכנס לו.²⁴ "ויואמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא" - כיון שראו החרטומים שלא יוכלו להוציא הכנים, מיד הכירו שהיו המעשים מעשה אלהים ולא מעשה שדים. ועוד לא חששו לדמות עצמן למשה להוציא המכות.²⁵

שמות רבה יא ו פרשת וארא – החרטומים לוקים בצרעת

"וַיִּקְחוּ אֶת פִּיחַ הַכֶּבֶד וַיַּעֲמְדוּ לִפְנֵי פְרֹעֶה וַיִּזְרְקוּ אֹתוֹ מִשֶּׁהַמִּימָה וַיְהִי שִׁחִין אֲבַעְבָּעַת פֶּרַח בְּאֲדָם וּבְבַהֲמָה" (שמות ט ז). מהו "פורח"? שלקו בצרעת עמו, כמו שאתה אומר: "וואם פרוח תפרח הצרעת" (ויקרא יג יב). "ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה" (ט יא) - למה לא יכלו לעמוד לפני משה? לפי שהם השיאו עצה לפרעה להשליך ליאור כל הבן הילוד, כדי שימות משה. ועוד, שהיו מחייבין אותו הריגה על שהסיר העטרה מראש פרעה לראשו. לפיכך: "ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה".²⁶

רש"י שמות יא ד פרשת בא – במכת בכורות משה עדיין חושש מהחרטומים

כחצות הלילה - ... ורבתינו דרשוהו כמו בחצי הלילה (שמות יב כט) ואמרו, שאמר משה כחצות, דמשמע סמוך לזו או לפניו או לאחריו, ולא אמר בחצות, שמא יטעו אצטגניני פרעה, ויאמרו משהח בדאי הוא.²⁷

שמות רבה (שנאן) ד ג פרשת שמות – החרטומים במעשה העגל

דרש ר' פפיס: "וַיִּמְירוּ אֶת כְּבוֹדֵם בְּתַבְנִית שׁוֹר אֲכָל עֵשֶׂב" (תהלים קו כ).²⁸ בתבנית שור - שומע אני בשור של מעלה? תלמוד לומר: אוכל עשב. אמר לו ר' עקיבא: דייך פפיס! ומה אתה מקיים וימירו את כבודם בתבנית

לכן נבוכדנצר על דניאל), אצל משה באים הדברים קמעא קמעא ובדרך קשה. ראה סיום המדרש לעיל בציטוט הפסוק: "וירא אדוני כי ה' אתו". יוסף מלחש ופויטר רואה את השכינה עומדת על גביו ומכיר בכך שמעשיו אינם בגדר כישוף. כך גם פרעה של יוסף. אבל פרעה של משה צריך אותות רבים ותהליך מדורג על מנת להשתכנע ולשחרר את בני ישראל. למשה יש משימה הרבה יותר קשה. משה צריך להתמודד גם עם בני ישראל שנטמעו בתרבות מצרים ויש לעקור גם מהם אמונות זרות. והדברים קשורים גם בנושא הכבוד לב פרעה. ראה דברינו [כי אני הכבדתי את לבו](#) בפרשת בא הבעל"ט. וראה שוב דברינו [למי האותות האלה](#) בפרשה זו.

²² ויש נוסחאות: מעדשה, שהיא יחידה קטנה ומופיעה הרבה בהלכה בדיני נגיעים (מסכת נגיעים פרק ו, אהלות פרק יג).

²³ "אפילו" במובן גם לא. לא החיה הכי קטנה ולא החיה הכי גדולה, בדומה לביטוי: "מקרני ראמים ועד ביצי כינים!" (שבת קז ע"ב). ואפשר שהכוונה לגמל מסוג החגבים והחרקים, בדומה לגמל שלמה בימינו שגם הוא יצור קטן.

²⁴ נראה שקטע זה לקוח מגמרא סנהדרין סז ע"ב וכדאי לעיין בסוגיה שם שדנה בכוחם ויכולתם של מעשי כשפים, אם הם רק אחיזת עיניים או שיש בהם משהו. ראה שם דברי ר' יוחנן: "למה נקרא שמם כשפים - שמכחישים פמליא של מעלה". וכנגד דבריו, הפסוק: "אין עוד מלבדו". ושם גם חכמי ישראל שבראו עגל של ממש לאוכלו בשבת קודש, על סמך עיסוק בספר יצירה. וכבר הרחבנו בנושא המורכב של יחס חכמי ישראל לעולם הכישוף, אם יש בו ממש או שהכל אחיזת עיניים, בדברינו [ונתן אליך אות או מופת בפרשת ראה, אין עוד מלבדו בפרשת ואתחנן](#) וכמו כן [תמים תהיה עם ה' אלהיך בפרשת שופטים](#). ושם הזכרנו שמחלוקת זו נמשכה לעולמם של הראשונים, של גדולי חכמי מחשבת ישראל, ונחלקו בה בכל עוז רמב"ן ורמב"ם.

²⁵ ובמדרש אגדה (בובר) שמות פרשת וארא פרק ח סימן טו: "אצבע אלהים - הִמְתִּינוּ לו, עדיין לא הִפָּה אתכם כי אם באצבע. וכשיכה אתכם ביד אזי תראו, שנאמר: את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים". החרטומים הם הראשונים להבין שנגמר שלב המופתים שניתן לעשותם גם בלהטים וכשפים, ובמכת כינים מתחילה להיראות קצה ידו של הקב"ה. החרטומים מבינים שאינם יכולים עוד לדמות (להשוות) את עצמם למשה. האם חזר לחרטומים זכרון חכמתו וגדולתו של יוסף? האם הם הראשונים להבין שיש פה משהו גדול מהם? וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [אצבע אלהים היא](#) בפרשה זו.

²⁶ שני מעגלים נסגרו במכת השחין, שם נזכרים החרטומים במשפט לכאורה סתמי שלא יכלו לעמוד בפני משה! נסגר מעגל הצרעת שהם שיעצו לפרעה לטבול לריפוי צרעתו בדם ילדי העברים, ונסגר מעגל עצתם להשליך את כל הבנים הזכרים ליאור משום שראו שמושיעים של ישראל עתיד ללקות במים (שמות רבה א כד, מדרש אגדה בובר שמות א כב, ושם אין המילה "חרטומים" רק "מצפצפים"). כמו כן נסגר כאן גם מעגל הניסיון שהעמידו לפני משה הילד של קערת הגחלים מול קערת הזהב שראינו לעיל.

²⁷ בנושא זה הרחבנו בדברינו ויהיה בחצי הלילה. פרשני מקרא כאבן עזרא ורשב"ם אינם רואים קושי בהבדל בין "כחצות הלילה" ל"בחצי הלילה", אבל רש"י כנראה בעקבות המדרשים סבור שלא בכדי מדקדק משה לומר "כחצות הלילה". המדרשים שם מציינים את ההבדל בין הקב"ה "שיודע עיתותיו ורגעיו" ובין בשר ודם שלא יכול לדייק ורש"י מוסיף את החשש מאצטגניני פרעה. ראה פירוש רבי בחיי בן אשר שמרחיב מאד במוטיב זה ואומר: "וכיון שנאמנו דבריו בכל המכות והיה ענין החרטומים והאצטגנינים הולך לאחור בשקריהם ופחזותם וענין אמיתת נבואת משה מתגבר והולך, לכך נתירא משה במכה זו האחרונה שהיא חתימת עשר מכות, פן ימצאו החרטומים והאצטגנינים מקום לטעות בדבריו מה שלא מצאו עד עתה בין המכות הקודמות. כי אם היו מוצאים עתה מקום לטעות, יהיו מכחישים כל המכות והאותות והמופתים למפרע ויתחלל שם שמים. ועל"כ היה הענין מוכרח למשה שהוצרך לשנות לשון השם יתברך פן יטעו הם ויכחישו למפרע ונמצא שם שמים מתחלל, וחשש בזה במכה האחרונה לפי שכל האותות הקודמים תלוין בה". אחרי כל מה שאירע, עדיין יש חשש "מה יאמרו" החרטומים ויתחלל שם שמים.

²⁸ כבר הערנו מספר פעמים שפרקים קה-קו בספר תהלים מספקים לנו הצצה מעניינת לסיפור ירדת בית יעקב למצרים, שעבוד מצרים, יציאת מצרים, קריעת ים סוף ושנות הנדודים במדבר - בעיניים של ספרות הכתובים.

שור? בשור של שאר ימות השנה. ומה תלמוד לומר אוכל [עשב]? אין לך מנוול ומשוקץ משור בשעה שהוא אוכל עשב. ר' יודן בר גוריא בשם ר' אחא אמר: חרטומי מצרים עשו להם כשפים והיה נראה כמרטט לפניו. הדא הוא דכתיב: "רַפְתָּה דְמִשְׁקַ הַפְּנִתָה לְנוֹס וְרִטְט הַחֲזִיקָה" (ירמיהו מט כד).²⁹

פסיקתא רבתי (איש שלום) פייסקא יד – פרה – החרטומים מול חכמת שלמה

בוא וראה מה הייתה חכמתו של שלמה שנצחה דעתו וחכמתו חכמתם של בני קדם, הוי: "וַתִּרְבַּח חֲכָמַת שְׁלֹמֹה מִחֲכָמַת כָּל בְּנֵי קֶדֶם וּמְכַל חֲכָמַת מִצְרַיִם" (מלכים א ה י). מה חכמה נמצא במצרים? אלא בשעה שהיה שלמה עסוק ובנה בית המקדש, שלח אצל פרעה מלך מצרים ואמר לו: שלח לי אומנים חָרְשִׁים וּבְנָאִים לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ. מה עשה פרעה מלך מצרים? כיון שקיבל כתביו, שלח וקרא לכל חרטומיו ומכשפיו, אמר להם: ראו לי בכשפים מי עתיד למות בשנה זו מן האומנים האלו.³⁰ ואני בא עליו בתרעומת ואומר לו: תן לי דמיהם מן האומנים שהרגת. מיד הביאו לפניו בני אדם שהיו להם למות באותה שנה. עמד פרעה ושילחם לשלמה. כיון שבאו אצל שלמה, נסתכל בהם וראה אותם שהן עתידים למות. והוא עומד ומחזירם לו, וכותב לו בידם: אם לתכריכין היית... הרי תכריכים וארונות, לך קבור את מתיך. ונתן להם תכריכים ושלחום, הוי: "מכל חכמת מצרים".³¹

אסתר רבה ז יג – חרטומי פרס במגילת אסתר

"אם על המלך טוב יכתב לאבדם", אמר ריש לקיש: בשעה שאמר המן הרשע לאחשוורוש: בוא ונאבד את ישראל מן העולם, אמר לו אחשוורוש: לא תוכל להם³² בשביל שאלוהיהם לא עוזב אותם כל עיקר.³³ בוא וראה מה עשה למלכים הראשונים שהיו לפניו, שהיו פושטים ידיהם עליהם. שהיו מלכים גדולים וגיבורים יותר מאיתנו, וכל מי שבא עליהם לאבדם מן העולם, ושיעץ עליהם, נבטל מן העולם והיה למשל ולשנינה לכל דורות העולם. ואנו שלא מעולים כמותם, על אחת כמה וכמה. הנח לך מלדבר שוב בדבר הזה. ואעפ"כ היה המן הרשע מטריח על אחשוורוש על דבר זה כל שעה ושעה ומיעצו עצות רעות על ישראל. אמר לו אחשוורוש: הואיל וכך, נימלך בחכמים ובחרטומים. מיד שלח וקבץ את כל חכמי אומות העולם. באו כולם לפניו. אמר להם אחשוורוש: רצונכם שנאבד אומה זו מן העולם? אמרו לו כולן בבת אחת: מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן, ורוצה להכשילך בדבר זה? שאם אתה מאבד ישראל מן העולם, אין העולם מתקיים אלא בשביל התורה שניתנה להם לישראל.³⁴

²⁹ ראה מקבילה גם בשיר השירים רבה (וילנא) פרשה א סימן ג ובמדרש שוחר טוב על תהלים מזמור קו. הדיאלוג בין ר' עקיבא לפייס לא כל כך ברור וכפי הנראה 'חלו ידיים' במדרש זה, כפי שהעיר א. שגאן בפירושו. אפשר שפייס מבין שבני ישראל עשו את העגל בתבנית דמות 'שור של מעלה' שראו במעשה המרכבה (ראה שמות רבה מג ח: "והם שומטין אחד מן טטראמולין שלי"), בעוד שרבי עקיבא טוען שעשו בתבנית 'שור של מטה' של בשר ודם, כשור המזוהם בשעה שאוכל עשב. ואפשר לפרש את המדרש גם אחרת. מה שחשוב לעניינינו הוא, שהחרטומים שחלקם יצאו עם בני ישראל ממצרים, הם שהפכו את עגל הזהב לדבר חי ומרטט. ראה מדרש תנחומא כי תשא יט שיועד גם לנקוב בשמם של החרטומים שהסיתו את בני ישראל לעשות את העגל: "וירא העם כי בושש משה... נתכנסו ארבעים אלף שעלו עם ישראל ושני חרטומי מצרים עמהם ושמותם יונ'ס ויומבר'ס שהיו עושים לפני פרעה כל אותם כשפים כמו שכתוב (שמות ז) ויעשו גם הם חרטומי מצרים בלהטיהם". ראה דברינו [ערב רב](#) בפרשת בא ובהם דברי רש"י בפרשת כי תשא, שמות לב פסוק ד: "עגל מסכה - כיון שהשליכו לכור, באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים". אם אלה אותם חרטומים ומכשפים שאמרו "אצבע אלוהים היא" והזהירו את פרעה ממה שתעשה לו היד השלימה, אפשר לומר עליהם את האמרה שנאמרה גם על בלעם הקוסם: "לא מדובשך ולא מעוקצך".

³⁰ ואתם נשלח לשלמה.

³¹ בהתחזקתו אחר החרטומים הגענו לשלמה המלך ואנו עדיין בחרטומי מצרים. הוא שלמה שהתחזק עם בתו של פרעה (מלכים א ג א) וקיבל כנדוניה מאביה את העיר גזר (מלכים א ט טז). וכאן מנסה פרעה להפיל את שלמה בפח (שוב "הבה נתחכמה לו"?), אלא שחכמתו של שלמה עמדה לו. ראה סיפור זה במקבילות רבות: במדבר רבה יט ג, קהלת רבה ז א, פסיקתא דרב כהנא פרשת פרה. שם הנוסח מתוחכם יותר: " ... ונתן להם תכריכין ושלחן לו, ואמר לו: אם לא היה לך תכריכין לצורך מתיך אלו, הרי הם ותכריכיהון קום קבור אותם", אך העדפנו את נוסח פסיקתא רבתי משום שבכל שאר הנוסחים האחרים מכונים יועצי פרעה "אסטרוולוגים" או "אצטרולוגים", וכאן: חרטומים. ועכ"פ, יש להודות שגם החרטומים ידעו מי הולך למות באותה שנה.

³² להרע להם.

³³ את המשפט האחרון וארבעה הבאים תרגמנו מארמית לעברית בעזרת המהדורה הביקורתית החדשה של [אסתר רבה](#), [יוסף תבירי וארנון עצמון](#), מפעל המדרש שלידי מכון שכטר למדעי היהדות, ירושלים תשע"ה.

³⁴ התחנה הבאה (והאחרונה לדרך זה) היא חרטומי ממלכת פרס. במסענו, דלגנו מעל חרטומי בבל שהם בעצם החזרה לדגם של חרטומי מצרים, מרגע שעם ישראל חוזר למצבו בגלות ותלוי בחסדי המלכות ויועציה. את אלה סקרנו במקצת בדברינו [יוסף ודניאל](#) בפרשת מקץ. נראה שמדרש אסתר רבה הנ"ל משקף גישה של השלמה עם הגלות. אנחנו אחרי דניאל, זרובבל, עזרא ונחמיה, עם אלה שבחרו להישאר בגלות בבל/פרס. לא עוד מאבק של משה ואהרן עם חרטומי מצרים כחלק מתהליך הגאולה, לא חכמת שלמה המלך כנגד חכמת מלך הממלכה השכנה הגדולה. גם לא מאבק דניאל שהיה מגולי גלות החרש והמסגר ויחל לשוב לארץ (ראה המדרשים שהוא אחד מהשלושה שראו עולם בנוי וחרב ובנוי) – מאבק שמזכיר את יוסף במצרים שמשביע את בני ישראל "פקוד יפקוד אלהים אתכם". כאן, באסתר רבה, יש השלמה עם החיים בצל "המלכות ויועציה" וכתפילה לשלום המלכות: "ותטה לב המלכות ושריה ויועציה עלינו לטובה". לחיזוק ציפיה / השלמה זו, מצייר המדרש את יועצי אחשוורוש כצדיקי העולם שמכירים בכוחם של ישראל ואוי למי שיִרְע להם. אך כידוע, לא כך בדיק נהגו חרטומי ויועצי המלכות לאורך כל הדורות. ראה המשך המדרש

לאדינו : פרעה סי לאוה קון סאנגרי פיר לה ליפרה גוארירי
 תרגום : פרעה רוחץ בדם כדי להתרפא מהצרעת.

שבת שלום
 מחלקי המים

שם איך המן מצליח לשכנע את אחשוורוש וכל יועציו: "מיד אמר לון המן: אלוה שטבע פרעה בים ועשה לישראל נסים וגבורות ששמעתם, כבר הוא זקן ואינו יכול לעשות כלום. שכבר עלה נבוכדנצר והחריב ביתו, ושרף את היכלו, והגלה את ישראל ופזרן בין האומות, והיכן כחו וגבורתו שכבר הזקין ... כיון שאמר להם כן כענין הזה, מיד קבלו דבריו והסכימה דעתם לכלות את ישראל וכתבו אגרות וחתמו". ובמקבילה בספרי דאגדתא על אסתר - מדרש אבא גוריון (בובר) פרשה ג: "א"ל המן: אלהיהם שעשה להם כל הנסים, עזבם והסתיר פניו מהם ואינו מסתכל בהם. שהרי נבוכדנצר עלה והחריב ביתו ושרף היכלו, ולא עמד כנגדו, שנאמר: ויאמרו לא יראה יה וגו' (תהלים צד ז). כיון שאמר להם כעניין זה, מיד קיבלו ממנו ועמדו והסכימו עמו".